

A „Szövegnyelvészet és elbeszéléselemélet” című (OTKA által 2010.02.01. és 2014.01.31. között támogatott, K 81913. sz.) kutatást két kutató végezte, Kiss Sándor és Skutta Franciska; munkájukat segéderők is támogatták, akik közül Bánki Ágnes doktori hallgató a kutatás egy adott területén is dolgozott. A munka elsősorban narratológiai jellegű volt, tehát az elbeszélés elemzését célozta a nyelvtudomány, pontosabban a szövegnyelvészet által kidolgozott módszerek segítségével, ill. ezek továbbfejlesztésének szándékával. A vizsgált szöveganyag a francia, kisebb mértékben a latin elbeszélő irodalom körébe tartozik, bizonyos kitekintéssel a lírai műnemre.

A kutatók három egymással összefüggő célt tűztek maguk elé. Ezek közül az első tudománytörténeti jellegű, és a mai tudományos *narratológia előzményeire*, az elbeszélés tudományos vizsgálatának kezdetére vonatkozik. A második kérdésfeltevés az volt, hogy a modern elbeszéléselemélet hogyan építette be rendszerébe és *hogyan alkalmazta a nyelvészeti, elsősorban a szövegnyelvészeti fogalmakat*. A harmadik célkitűzés konkrét *szövegek elemzését* jelentette, azzal az ígérennyel, hogy fel lehessen mérni a szövegnyelvészet alkalmazhatóságának körét az irodalmi művek és jellegzetességeik vizsgálatában.

1. A narratológia előzményei

Az elbeszéléselemélet kezdeteiről átfogó képet ad Skutta Franciska három ívnyi tanulmánya, *Les débuts de la théorie narrative moderne*, amely a szerző tanulmánykötetének részeként néhány hét múlva fog megjelenni Budapesten, a L'Harmattan kiadónál. A munka elsősorban a narratológia XVIII.-XIX. századi német, majd XX. századi angolszász előzményeivel foglalkozik részletesen, továbbá alaposan vizsgálja az orosz formalisták nézeteit is, kitapintva az elbeszélő szövegek nyelvi elemzésének gyökereit. Skutta Franciska külön közleményben is bemutatta Pierre Daniel Huet XVII. századi francia teoretikus regényről szóló nézeteit. A kutatásnak ebből az első vonulatából kirajzolódik az európai esztétikai gondolkodás történetének egy fontos mozzanata: a normatív kategóriákat lassanként helyettesíteni kezdi egy objektívebb, szövegközpontú leírás, ahol a kompozíció, a stílus és az elbeszélésekre specifikusan jellemző „narrátori hang” megragadása mindinkább nyelvi eszközökkel történik.

2. Szövegnyelvészeti fogalmak a narratológiában

Nagyjából egy ív terjedelemben foglalkozott Skutta Franciska az említett tanulmánykötet egy másik írásában (*Coup d'œil sur la narratologie française*) a nyelvészeti fogalmaknak azzal a rendszeres kiaknázásával, amellyel a XX. század második felében kialakult és megszilárdult narratológiában találkozunk, elsősorban Franciaországban és mindenekelőtt Roland Barthes, Tzvetan Todorov, Gérard Genette és Algirdas Julien Greimas munkáiban. A bemutatásnak eredeti vonása, hogy a francia narratológiát szervesen beágyazza az európai hagyományba, ennél is fontosabb azonban a nyelvtudományból átvett fogalmak sorsának ábrázolása és a – strukturalista, később generatív – nyelvtudományból merített ihletés pontos dokumentálása. A tanulmány meggyőzően bizonyítja, hogy elsősorban ihletésről van szó és csak ritkábban valamely fogalom egzakt alkalmazásáról; mindamelllett az elbeszéléselemélet magáévá tett és a saját céljaira hasznosított olyan nyelvészeti kategóriákat, mint a szövegen belül szemantikailag megragadható funkció, a mély- és a felszíni szerkezet, valamint – specifikusabban az elbeszélésre vonatkoztatva – az „aktánsoknak” nevezett szövegbeli szemantikai szerepek és a beszélő szubjektivitásának megnyilvánulásai.

3. Szövegelemzés

3.1. Elvi szempontok

Az irodalmi művekre alkalmazott szövegnyelvészeti vizsgálat lehetőségét a kutatók elvi cikkekben is vizsgálták, ezek az „Officina Textologica” c. debreceni egyetemi

folyóiratban jelentek meg. A két szerző egyrészt az irodalmi szövegtípusokra vonatkozóan tett megállapításokat (összefüggés-hordozók az elbeszélő szövegekben, Skutta Franciska cikke, ill. mintegy ellenpontként a lírai szövegekben, Kiss Sándortól), másrészt közös szerzőségű tanulmányban mutatták be – a kutatás nyelvészeti alapjainak megerősítéséhez – a franciaországi szövegnyelvészet módszereit, beleértve az előzményeket és a dekódoló magatartására vonatkozó pragmatikai megfontolásokat. A szövegnyelvészeti alapkérdések körébe tartozik a Skutta Franciska által Nagy Andrea társszerzővel készített *Co-reference* c. angol nyelvű cikk, amely összegez bizonyos, az „Officina Textologica” kutatócsoportjában elért eredményeket (a folyóiratnál közlésre elfogadva).

A fentiekben ismertetett tudománytörténeti és elméleti háttér lehetővé tette a kutatók számára konkrét irodalmi művek szövegnyelvészeti elemzését. E munka során az a kérdésfeltevés alakult ki, hogy nyelvészeti fogalmak és módszerek egzakt alkalmazásával hogyan lehet a szövegekről minél több, esztétikailag is releváns információt nyerni. Ez más szóval azt jelenti, hogy a kutatók az irodalmi megformálás mind több rétegét kívánták megközelíteni a szöveg pontos leírásával, a közvetlen formaként érzékelhető stílustól eljutva a retorikai eljárásokhoz, a szimbólumok rendszeréhez és a kompozíció egészéhez. A kezdeti hipotézisbe beletartozott az az elképzelés, hogy valamely nyelvileg megragadható jelenség az irodalmi műben hozzájárul egy konkrét – meghatározható viszonyok együtteseként leírható – forma létrejöttéhez.

3.2. Konkrét elemzések

Kiindulópontjuk szerint az így elkészített elemzések kétfélék: egy részük a szöveg – vagy egy szövegegyüttes – *benső koherenciaviszonyait* keresi, és ezekből kíván általánosítható következtetéseket levonni, míg más esetekben a figyelem először a szövegnek valamely *szövegtanilag leírható jellegzetességére* irányul, és ennek *szemantikai* értelmezésére történik kísérlet az adott mű egészének struktúráján belül. A hasonlóságok és eltérések minél szélesebb körű meghatározása céljából a korpusz darabjai különböző korszakokhoz tartoznak; az elbeszélő jellegű francia műveken túl sor került kései latin elbeszélő szövegek és egyes lírai alkotások bevonására is.

3.2.1. A koherencia vizsgálata

A koherenciavizsgálat szempontjából két irány bizonyult igen tanulságosnak. Az egyik a „rejtett koherencia” felderítése: ilyen címmel írt tanulmányt Skutta Franciska André Breton *Constellations* c. prózavers-ciklusáról (1958), pontosan jellemezve szövegnyelvészeti szempontból a szürrealista írásmód egy aspektusát. Az innen adódó tanulságokat általánosította egy másik cikkében, a szövegalkotás szélsőségeivel, a normától történő végletes eltéréseivel kapcsolatban; a „lexikai marginalitás” itt Bretonra vonatkozik, a „grammatikai” pedig Jean-Loup Trassard *Tardifs instantanés* c. novellafüzérére (1987), amely a nyelvtani koherencia szabályait ássa alá. A másik irány olyan szövegek vizsgálata volt, amelyeknek szerzői egy gyorsan változó nyelvi univerzumban az írott kommunikáció zavaraival szembesültek, és így újra és újra meg kellett találniuk a mondatközi kapcsok biztosításának módszerét. Ilyen helyzet a korai középkor latin krónikáit jellemzi (VI.-VIII. század), amelyeket Kiss Sándor különböző nézőpontokból vizsgált. Foglalkozott a „szervező” és „folyamatosságot biztosító” elemekkel általában, és több tanulmánya vonatkozik a krónikák szövegébe beépült különféle diakrón rétegekre (hagyomány és újítás, a klasszikus retorikai örökség jelenléte), valamint a szövegekben megkülönböztethető stílusokra, amelyek strukturális egységeknek is megfelelhetnek (pl. elbeszélés – leírás – dialógus); külön cikke szól a szövegfelépítés szociológiai aspektusáról. Újabb érdekes szempontot jelentett a szövegek fordíthatóságának kérdése, vagy általánosságban (Kiss Sándor), vagy specifikusan olyan kétnyelvű író kapcsán, mint Samuel Beckett, akinek francia és angol szövegei egymással összevethetők (Skutta Franciska).

3.2.2. Az írásmód jellegzetességei és szemantikai értelmezésük

Az irodalmi művekben alkalmazott, szövegtani eszközökkel megragadható eljárások lehetnek egyszerűek és a *hagyományos stilisztikából* ismerősek. Ilyen az ismétlés, amelynek tudatos, strukturáló és benső koherenciát növelő alkalmazását Skutta Franciska elemezte néhány modern regényírónál (Duras, Robbe-Grillet, Beckett). Az ellentétről mint egy adott mű jelentését szimbólumként formáló alakzatról szintén ő írt, Guilleragues *Portugál levelek* c. levélregénye (1669) kapcsán. A hasonlítások rétegződését követve juthatunk el a mű mélyebb szimbólumrendszeréhez André Gide *Pásztorének* c. regényében (Kiss Sándor tanulmánya). Bonyolultabb szövegtani elemzést kíván olyan szövegalkotó tényezők vizsgálata, amelyek jelenléte a műben egyszerre szükséges és diffúz; ehhez példaként a térvizonyokat mutatta be Skutta Franciska az említett Guilleragues-regényben. Érdekes kísérlet volt és a szövegtípusok megkülönböztetéséhez általánosítható a szövegkezdetek vizsgálata (szépirodalmi narratív és tudományos „incipit”-ek összevetése, Skutta Franciska). Mivel az elbeszélő műnek szerves tartozéka a narrátor jelenléte, a maga többé-kevésbé kifejtett szubjektivitásával és a nézőpontok elosztásával, azt mondhatjuk, hogy az elbeszélés struktúrájára mintegy kívülről világít rá a régebbi korokban szokásos, még nem egészen elbeszélés-szerű szinopszis, vagyis történet-összefoglalás, amelyet a szerzők vagy kiadók az elbeszélő művekhez mellékeltek. A Boccaccio *Dekameronjához* és Marguerite de Navarre *Heptameronjához* csatolt szinopszisokat behatóan vizsgálta Skutta Franciska, úgy ábrázolva őket mint az elbeszélés „nullfokait”. Más irodalomtörténeti kontextusban szintén a narratív kidolgozással (narrátori szubjektivitás és nézőpont bevezetésével) kapcsolatos Kiss Sándor összehasonlítása Szent Elek latin nyelvű legendája és a belőle keletkezett ófrancia elbeszélő költemény között. Kiss Sándor mutatta be szövegnyelvészeti eszközökkel a narrátori szubjektivitás szükségszerű megjelenését a koraközépkori latin krónikák – egyébként rituálisan előírt – genealógiai összeállításában.

Összekötő kapocs a szintakszis és a szövegtan között a *funkcionális perspektíva* szempontja, amelyet alkalmazva mind a mondaton, mind a szövegen belül megkülönböztethetjük a mondanivaló kiindulópontját és új tartalomként jelentkező lényegi részét. E „téma” és „réma” közötti viszonynak mindenképpen meg kellett jelennie a kutatásban; e téren eszmecseréhez és publikációkhoz kedvező terepet nyújtott a Dél-Csehországi Egyetem (České Budějovice) és a Lotaringiai Egyetem (Nancy – Metz) közös vállalkozása a Prágai Nyelvész kör örökségének továbbvitelére. Ide kapcsolódik Skutta Franciska tanulmánya Queneau *Stílusgyakorlatok* c. könyvéről (az elemzés a tematikus előrehaladás változatait veszi számba a műben lelhető történet-változatok szerint), továbbá Kiss Sándor kitekintése a lírai műnemre (a téma-réma viszonyok Pierre Jean Jouve XX. századi költő egy ciklusában, valamint a szöveg egészében kitapintható tematikai kapcsolódások nyelvi feltérképezése egy másik XX. századi költő, Guillevic *Art poétique* c. kötetében). Felmerült a kérdés diakrón aspektusa is (a szórend és a mondatok közötti kapcsolat alakulása a kései latin krónikákban). Skutta Franciska szövegkezdetekről szóló munkája ebbe a keretbe is beletartozik.

Az irodalmi művek szövegnyelvészeti eszközökkel történő elemzése során a kutatók az írásmód oldaláról, a nyelvi formák alapján írtak le bizonyos *szerkezeti és tematikai vonatkozásokat*, amelyek vélhetően a szövegek mélyebb jelentéséhez kapcsolódnak. Skutta Franciska megmutatta, hogy Marguerite Duras egyes dialógusaiban az értelmezést megnehezítő szövegszerkesztési bizonytalanság hogyan függ össze maguknak a szereplőknek az élethelyzetével; továbbá azt is, hogy Marcel Arland, a *La duchesse Anne* c. novella elbeszélője úgy mondja el egy öngyilkosság történetét, hogy a tragikus végkifejlet során az elbeszélő események ideje fokozatosan beletorkollik az elbeszélő aktus utolsó pillanatába. Az öntükröző és különböző elbeszélői szinteket hol egybekapcsoló, hol szétválasztó írásmód a nyelvhasználó és a nyelv közötti viszonyt is ábrázolhatja, mint André Gide *Paludes* c. regényében (Kiss Sándor tanulmánya). E ponton tanulságosak egy olyan regényíró

feljegyzései, aki egy korábbi szerző elbeszélői stílusából és kiváltképp időkezeléséből von le mélyebb tartalmi következtetéseket (Proust kommentárja Gérard de Nerval *Sylvie* c. kisregényéhez, Kiss Sándor írása). A kutatás szempontjából alapvető volt a középkori elbeszélő művek sok tekintetben formulaszerű és néha a folklórra emlékeztető szerkesztésmódja. Ezen a területen a középkori francia novella (főként a Marie de France neve alatt fennmaradt *lai*-k) szerkezeti elemzésével a kutatásban részt vett Bánki Ágnes doktori hallgató (itt a kutatás kapcsolódik a Debreceni Egyetemen folyó francia nyelvészeti doktorképzés fő profiljához); Kiss Sándor előadással szerepelt egy a középkori formuláknak szentelt nancy-i konferencián. A formulák állandósága (vagy változékonysága), tágabban a toposzok felhasználása a középkori művekben természetesen felveti a XII.-XIII. századi ún. udvari költészet és közelebbről a szerelmi líra szövegépítésének kérdését, amelyről Kiss Sándor írt két tanulmányt (középkori kultúrák összehasonlítása az adott területen és Thibaut de Champagne szerelmes énekeinek szövegnyelvészeti vizsgálata). Tematikai megközelítés alkalmát kínálta egy további, az Angers-i Egyetemen rendezett konferencia, amelynek a könyörgés irodalmi kifejezése volt a tárgya – ezen a könyörgésről mint egész művet vagy szövegegyüttest meghatározó beszédaktusról Skutta Franciska és Kiss Sándor tartott előadást (korpusz: Guilleragues: *Portugál levelek*, ill. a középkori udvari költők; mindkét előadás közlésre elfogadva).

Részvétel pályázati támogatással nemzetközi konferenciákon:

XXVI. Nemzetközi Romanisztikai Kongresszus, Valencia, 2010 (Kiss Sándor és Skutta Franciska)

Perspective fonctionnelle de la phrase – l'apport du Cercle Linguistique de Prague, Dél-Csehországi Egyetem, České Budějovice, 2011 (Kiss Sándor és Skutta Franciska)

La supplication: discours et représentations, Angers-i Egyetem, 2011 (Kiss Sándor és Skutta Franciska)

XVI. Nemzetközi Latin Nyelvészeti Kollokvium, Uppsala, 2011 (Kiss Sándor)

Dialogue des cultures courtoises, Eötvös Kollégium, Budapest, 2011 (Kiss Sándor)

Perspective fonctionnelle de la phrase – l'apport du Cercle Linguistique de Prague, Lotaringiai Egyetem, Nancy, 2012 (Kiss Sándor és Skutta Franciska)

La formule au Moyen Âge, Lotaringiai Egyetem, Nancy, 2012 (Kiss Sándor)

X. Nemzetközi Vulgáris és Kései Latin Kollokvium, Bergamo, 2012 (Kiss Sándor)

Byzance et l'Occident: Rencontre de l'Est et de l'Ouest, Eötvös Kollégium, Budapest, 2012 (Kiss Sándor)

Écrire en artistes des Goncourt à Proust, Lotaringiai Egyetem, Nancy, 2013 (Kiss Sándor)

XXVII. Nemzetközi Romanisztikai Kongresszus, Nancy, 2013 (Kiss Sándor és Skutta Franciska)

Az elnyert támogatást a kutatók mindenekelőtt könyvek és folyóiratok beszerzésére, ezenkívül nyomdaköltségre és a fentebb felsorolt konferenciák költségeinek fedezésére fordították.

A fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy a munkatervben kitűzött célokat a kutatók megvalósították, de természetesen munkájukat szeretnék folytatni. Ezért 2014 elején – további szakemberek bevonásával – újabb négy éves OTKA-támogatásra nyújtottak be pályázatot, „Szövegnyelvészet és irodalmi műfajok” címmel. Céljuk a műfaj fogalmának elméleti és történeti árnyalása, a szövegnyelvészet eszközeivel.

A kutatók a támogatásért az OTKÁnak köszönetet mondanak.

